

ЯЧО ХЛЕБАРОВ
(1887–1951)

Изграждането на българската държава и нейната култура след Освобождението е труден и сложен процес. Липсват традиции и опит, в страната се фокусират и своеобразни вътрешни и външни противоречия. Стояла в продължение на пет века далече от световния прогрес, макар и бавно, започва пробуждането ѝ към европейската култура. За две-три десетилетия у нас израстват значителни духовни сили, които полагат основите на нова култура, която се стабилизира институционално и чрез подкрепата на политическите режими. Значителен напредък във формирането на специфичния облик на българската култура, образование и наука се осъществява през 1894–1899 и 1903–1907 г., когато Министерството на народното просвещение се оглавява от Константин Величков и Иван Д. Шишманов, двигатели на културното строителство в страната в края на XIX и началото на XX век, които разгръщат широка дейност за издигане на културния живот у нас до нивото на европейските страни.

Започва изграждането на училищната мрежа и образователното дело, чиято главна цел е да създаде бъдещата национална интелигенция и граждани, годни да разрешат многобройните и разностранни проблеми, които стоят пред младата държава.

В началото на XX век, по време на започналия процес на възраждане и на читалищата, те поемат значителна част от задачите на държавата, която не успява да се справи с многобройните си задължения.

По това време израства и се утвърждава една втора генерация от големи имена на културни, просветни и читалищни дейци, в която Ячо Хлебаров е сред водещите фигури.

Следовници и продължители на най-доброто от идеалите и традициите на читалищните дейци от възрожденската епоха, те свързват съдбата си със съдбата на българската култура и читалища, които Марин Дринов определя като „средоточие на най-просветените и най-деятелните за напредъка на народността ни български сили” (8).

Ячо Хлебаров е роден в Плевен (4.03.1887) в семейство, което го възпитава в трудолюбие, честност и нравственост, уважение към дома, към родовото начало и корените на предците. След като завършва Педагогическото училище в Лом (1905) две години работи като начален учител в родния си град и сътрудничи с преводи на сп. „Учителска мисъл”. Тласък за формирането на неговите граждански позиции са и възрожденските идеали, съхранени в града, общуването му с възрожденски дейци, между които е Стоян Заимов. Контактите му с Юрдан Трифонов засилват инте-

реса му към историческото минало и здравите традиции в народния живот. Две години по-късно е вече студент по литература в Софийския университет, където три години учи при проф. Иван Д. Шишманов, с когото се сближава и става негов съмишленник и последовател. По-късно сменя специалността си и през 1915 г. завършва правни и държавни науки в Софийския университет (диплом № 918).

Сред факторите за изграждането на културата на нова, по-модерна България безспорно място заема и преводната литература, чрез която се транслират идеи на автори и творби, епохи и школи, разчупва се традиционното мислене, откриват се непознати проявления. Затова през 1907 г. Ячо Хлебаров основава в Плевен книгоиздателство „Буревестник“, специализирано за преводна литература. В нея той вижда брод за приближаване към върховете на световната художествена и научна мисъл. Групирайки заглавията в три библиотеки – художествена литература, история на литературата и философия и педагогика, далеч от мисълта за търговия и печалба от книги, той издава (като значителна част от тях превежда сам) М. Горки, А. С. Пушкин, А. П. Чехов, Л. Андреев, О. Уайлд, Г. Хауптман, А. Стриндберг, К. Тетмайер, Пшибишевски и др. Подборът показва не само добър художествен вкус, но и широка информираност за литературните явления в Европа.

В търсенето на опори за изясняване на светогледа на превежданите автори, Ячо Хлебаров издава литературно-критични творби на Г. В. Плеханов, В. Г. Белински, В. Фриче, П. Коган, Овсянко-Куликовски. Приел изкуството като средство за нравствено и духовно издигане, публикува теоретични трудове на Дж. Ръскин, Р. Вагнер, А. Луначарски. Философските възгледи на видните представители на европейската социалистическа мисъл К. Кауцки, Фр. Меринг, К. Бюхер, Й. Дицген и др. са изложени чрез най-добрите им книги. С това Ячо Хлебаров значително обогатява твърде скромния ни издателски репертоар, в който по това време над 50% са брошури под 48 страници, а голяма част от изданията са с незначително съдържание.

Запълвайки бели полета в книжовността ни, Ячо Хлебаров се занимава и с преводаческа дейност. Абстрахирайки се от дневната оценка на преводите му, трябва да подчертаем, че той е единственият издател и преводач до 9.IX.1944 г. на Р. Вагнер и А. Луначарски у нас, един от първите преводачи на Белински. Той е и плевенският издател на Горки и Пушкин, а това вече е достатъчно, за да намери място в историята на националното ни книгоиздаване, в историята на българския превод и в историята на националната ни култура. Той е единственият, кореспондирал си с Луначарски от България, за което свидетелстват запазените в архива му писма.

Закърмен с традиционните нравствени ценности и идеали на възрожденската интелигенция, обогатен от връзките си с проф. Иван

Шпшманов, Лсен Златаров, Антон Страшимиров, Николай Ракитин, Хлебаров твърде млад се оформя като лидер в културния живот на Плевен. За него културата е не само начин на съществуване, същност на поведение, но и средство за промяна на обществото чрез силата на естетическия идеал, който за него има смисъл на духовен стимулатор.

Българските читалища открай време са били многофункционални културни институти, а читалищното дело – органична част от духовния живот на страната ни. Загова плевенското читалище „Съгласие” е другата културна зона, в която Хлебаров работи за интелектуалното и нравственото издигане на съгражданите си. Избран през 1919 г. в настоятелството, а от 1930 до 1937 г. и за негов председател, той работи за преуспяването му почти 20 години. Под негово ръководство читалището се превръща в средище за културно въздействие и модерна ценностна ориентация, в център за разширяване на контактите между отделни поколения и социални групи, за приобщаването им към традиционни и чуждестранни духовни богатства.

Името на Ячо Хлебаров е трайно свързано с развитието на театралния и музикалния живот в Плевен, със създаването на народния университет, където като лектори той кани неведнъж А. Каралийчев, Ас. Златаров, А. Страшимиров, Ел. Багряна, проф. М. Арнаудов, Д. Б. Митов, Калина Малина, Елин Пелин, Ал. Балабанов, проф. Ст. Младенов – всички те са му особено близки. Проявявайки ораторската си дарба, той приобщава слушателите си към книгата – традиционна опора на българина, играла значителна роля в неговото самообразование и професионално утвърждаване. Изявявайки се и като добър журналист, Хлебаров участва в създаването на някои местни периодични издания и им сътрудничи активно.

В началото на века, в духа на националните културни традиции и чрез транслирането на естетическите идеи на изтъкнати просветни дейци от епохата на Ренесанса – М. Монтен, Фр. Рабле, Ян Амос Коменски, отново се налага идеята за нравствено-възпитателно въздействие чрез книгата като културен феномен. Подчертава се ролята ѝ за общото духовно издигане на народа чрез утвърждаването на нови идеали и критерии за красиво и добро, стимулиращи го към интелектуално развитие и творчество, към хуманизъм.

Приели като своя тезата на Рубакин, че въпросът за хубавата книга се „свежда до въпроса за подходящата книга – подходяща за даден читател, в даден момент, при дадени вътрешни и външни условия”, Петър Ненков, Иван Данов и Ячо Хлебаров полагат изключителни грижи за комплектуването на фонда на библиотеката при читалище „Съгласие”. Тя заема първо място в страната сред читалищните библиотеки по „количеството и качеството на книжовните богатства” (15).

В резултат на многогодишно служене на книгата, тримата постигат

изключителни резултати, които не се срещат в никоя библиотека в страната. Оценявайки създаденото и постигнатото от тях по съвкупност, те създават „плевенска школа” в библиотечното дело, чиито приноси в националното ни библиотечно дело са безспорни. Ще се опитам да ги резюмирам съвсем накратко.

Петър Ненков пръв в България въвежда и популяризира УДК, на чиято основа тук се създават първите български фишови и печатни каталози. Библиотеката при читалище „Съгласие” е първата наша библиотека, член на Международния библиографски институт в Брюксел (1910), с което българските библиотеки се приобщават към библиотеките в света. Петър Ненков е първият библиотечен работник, участвал с доклад в Международния професионален конгрес (1910). Той изготвя за Библиотечния музей в Брюксел професионални експонати, които са първи не само от България, но и от славянските страни (1910).

Данов изработва първата българска библиография на Л. Толстой със 102 заглавия (1910), публикувана в сп. „Книжовник”, редактирано от Хлебаров, което е втори опит за издаване на библиографско списание у нас след „Книгописец” на Ал. Т. Балан от 1904 г. Тук Хлебаров публикува и първата рецензия за труда на Балан „Български книгопис за 100 г.”, доказваща високата му библиографска култура (18). По молба на Международния библиографски институт тук се изработва и първата библиография на библиографията за България, съдържаща 80 заглавия (1923).

Библиотеката при читалището се превръща в първото практическо училище за библиотекарски – нещо като методичен център по библиотечно дело в страната. Тя е и база за библиотекарските курсове, организирани от ВЧС, в които Данов и Хлебаров четат лекции. В нея и чрез публикации в местния печат, се поставя началото на разпространението на ББЗ сред читателите по проблемите на УДК и библиотечните каталози. Данов и Хлебаров участват в редактирането и списването на професионалния периодичен печат със статии, рецензии и преводи, създават контакти и първи популяризират трудовете на руски и западни библиотековеди. И тримата се включват в създаването и ръководството на Читалищния съюз в България. Ячо Хлебаров се „вписва” по свой начин в дейността на тази школа. Не е безинтересно да отбележа онова, с което той се отличава, допълва и същевременно превъзхожда Ненков и Данов. Без Хлебаров техните постижения биха имали по-камерно, местно звучене. Той пръв ги прави известни на цялата страна чрез публикациите си в професионалния печат и насочва погледите на библиотечните дейци към Плевен. Именно Хлебаров прави Ненков и Данов фигури с национална известност още тогава. Той пръв оценява равнището на постигнатото от тях и го извежда в норма, в национален модел, утвърждава го и го защитава с немалки усилия (17).

Мярка за равнището на библиотеката в Плевен е впечатлението на

проф. Иван Д. Шишманов, споделено пред писателя Г.П. Домусчиев: „Ако има нещо, с което основателно да се гордее вашият град, това е неговата библиотека” (7).

С всичко това плевенската школа активно подпомага цялостното развитие на читалищните библиотеки в страната, издигайки равнището както на библиотечното дело, така и на българската култура.

През 1895 г. в Белгия е подписан указ, с който се основава Международният библиографски институт със седалище в Брюксел. Неговото ръководство е възложено на известните тогава брюкселски адвокати Анри Лафонтен и Пол Отле, които чрез оживената си дейност бързо разнасят идеите и славата на института по света.

Тези идеи са познати и близки на Хлебаров, а в стремежа си за приобщаване към европейската библиотечна наука той чете редовно печатния орган на института „Bulletin de l'Institut de bibliographie”, съдържащ ценни материали по библиографски и библиотечни въпроси, където търси нови знания не само за себе си, но и за делото, на което се е посветил. Стремех за догонване на европейските библиотеки откриваме и в желанието му да издава „Книжовник” (1910, Плевен) – списание за критико-библиографичен, научен и библиотечен преглед, което остава и единствен опит в нашата културна история за издаване на библиографско списание в провинцията. И още в първия му брой той информира за предстоящия конгрес на Международния библиографски институт в Брюксел (11), чиито методи си поставя за цел да пропагандира, за да бъдат приложени и в българските библиотеки. В три последователни броя на „Книжовник”, под псевдонима д-р С. Страхилев, Хлебаров публикува статията си „Съюз на библиотеките”. В нея той пръв в България издига идеята за създаване на съюз на библиотекарите, библиографите и любителите на библиотечното и библиографското дело, формулирайки неговите цели и задачи във време, когато библиотечните специалисти в страната са „един файтон хора”. Усилията на Хлебаров да издава списанието са оценени от Ал. Т. Балан и от Ценко Цветанов, който отбелязва, че „Книжовник” представлява „сериозен опит за създаване на библиотечно-библиографско списание у нас” (25).

Хлебаров твърде млад се оформя като водач в културния живот на Плевен, който в продължение на 30 години (1907–1939) носи следи от присъствието му. За него културата е не само начин на живот, форма на съществуване, същност на поведение, но и средство за промяна на обществото чрез силата на културния идеал, който за него има смисъл на духовен стимулатор.

Активното участие в строителството на местния периодичен печат е друга област, която поглъща част от неговата интелектуална енергия. По това време Плевен е един от признатите центрове на книжовен живот в страната и след София е на второ място по брой на издаваните пе-

риодични издания. Над десет са вестниците и списанията, в създаването на които участва или сътрудничи Хлебаров, проявявайки качествата си като редактор, журналист и публицист, а някои от тях са безспорен културен факт в историята не само на града, но и на страната.

Той е сред сътрудниците на месечното списание за ученици и юноши „Наша родина” (Плевен, 1913–1915), което си поставя за задача да подпомогне училищното обучение по география, история, естествознание, литература и изкуство и да събуди интерес към родната земя. То е единственото младежко списание от онова време, което публикува материали, свързани предимно с България. Сред инициаторите е за създаването и сътрудниците на сп. „Родна мисъл” (1921–1924), редактирано от писателите Иван Кирилов, Н. В. Ракитин, Г. П. Домусчиев. То играе съществена роля в развитието на литературната мисъл в плевенския край, за което не е без значение сътрудничеството на Антон Страшимиров, П. Ю. Тодоров, Г. П. Стаматов, Стоян Заимов, Ана Карима и др., с които Хлебаров е близък.

По страниците на местния печат се появяват над сто негови статии, дописки, мнения, третиращи въпроси от различно естество, с които откликва на повелите на деня, на конкретния момент, на случващото се в града или страната.

След Първата световна война се създава общоградски „Фонд читалищна сграда”, който има за цел да набере средства за построяване на библиотека и театър в града. От 1919 до 1938 г. Хлебаров е председател на настоятелството на фонда. На идеята за построяването им той отдава частица от себе си и прави немалко лични дарения, мечтаейки за библиотека, която да бъде най-модерната в България. През 1936 г. той сключва договор за построяването ѝ с известния арх. Нено Ямангиев, който през 1932 г. участва в проектирането на библиотеката на Обществото на народите в Женева. Интересно е да отбележа, че в проекта, в който Ячо Хлебаров реализира възгледите си за модерна библиотечна архитектура, за пръв път в страната се предвиждат индивидуални кабинети, които да се предоставят за ползване на читатели, занимаващи се с научна работа, каквито и до днес няма в нито една българска библиотека.

Като ценител на театъра той вижда в него фактор за възпитание на естетически вкус у най-широки обществени слоеве – от учениците до земеделските стопани. Хлебаров е обичан и от плевенските, и от столичните актьори. Много от схващанията си, отразени и в статии, прилага при създаването на театъра в града. Дял в успехите му има и образуването през 1918 г. Театрален комитет. Сред членовете му – главно писатели и читалищни дейци, е и Ячо Хлебаров. В онези години, когато 80% от населението на страната ни се занимава със земеделие, проявявайки се и като народопсихолог, той смята, че е необходимо да се поставят на сцената

риодични издания. Над десет са вестниците и списанията, в създаването на които участва или сътрудничи Хлебаров, проявявайки качествата си като редактор, журналист и публицист, а някои от тях са безспорен културен факт в историята не само на града, но и на страната.

Той е сред сътрудниците на месечното списание за ученици и юноши „Наша родина” (Плевен, 1913–1915), което си поставя за задача да подпомогне училищното обучение по география, история, естествознание, литература и изкуство и да събуди интерес към родната земя. То е единственото младежко списание от онова време, което публикува материали, свързани предимно с България. Сред инициаторите е за създаването и сътрудниците на сп. „Родна мисъл” (1921–1924), редактирано от писателите Иван Кирилов, Н. В. Ракитин, Г. П. Домусчиев. То играе съществена роля в развитието на литературната мисъл в плевенския край, за което не е без значение сътрудничеството на Антон Страшимиров, П. Ю. Тодоров, Г. П. Стаматов, Стоян Заимов, Ана Карима и др., с които Хлебаров е близък.

По страниците на местния печат се появяват над сто негови статии, дописки, мнения, третиращи въпроси от различно естество, с които откликва на повелите на деня, на конкретния момент, на случващото се в града или страната.

След Първата световна война се създава общоградски „Фонд читалищна сграда”, който има за цел да набере средства за построяване на библиотека и театър в града. От 1919 до 1938 г. Хлебаров е председател на настоятелството на фонда. На идеята за построяването им той отдава частица от себе си и прави немалко лични дарения, мечтаейки за библиотека, която да бъде най-модерната в България. През 1936 г. той сключва договор за построяването ѝ с известния арх. Нено Ямантиев, който през 1932 г. участва в проектирането на библиотеката на Обществото на народите в Женева. Интересно е да отбележа, че в проекта, в който Ячо Хлебаров реализира възгледите си за модерна библиотечна архитектура, за пръв път в страната се предвиждат индивидуални кабинети, които да се предоставят за ползване на читатели, занимаващи се с научна работа, както и до днес няма в нито една българска библиотека.

Като ценител на театъра той вижда в него фактор за възпитание на естетически вкус у най-широки обществени слоеве – от учениците до земеделските стопани. Хлебаров е обичан и от плевенските, и от столичните актьори. Много от схващанията си, отразени и в статии, прилага при създаването на театъра в града. Дял в успехите му има и образуването през 1918 г. Театрален комитет. Сред членовете му – главно писатели и читалищни дейци, е и Ячо Хлебаров. В онези години, когато 80% от населението на страната ни се занимава със земеделие, проявявайки се и като народопсихолог, той смята, че е необходимо да се поставят на сцената

преди всичко драматични творби от български автори, защото „нашето е винаги по-мило и по-близо до душата на българина. Нашето селско население много малко може да разбере от хубостите в смисъла на великите творения на европейските писатели” (21). През 1928 г. той иска с помощта на МНП да се организира пътуващ народен театър, който поне веднъж в годината да посети всяко селище, където има сцена. Смята, че в състава на трупите трябва да участват способни и талантливи артисти, които ще будят националното самосъзнание на народа ни.

Като резултат от вижданията на местната общественост, на читалищните дейци, сред които е и Ячо Хлебаров, и на интелигенцията за театъра като културна институция, на мястото на изгорелия през 1925 г. театрален салон, през 1929 г. в града се построява нов, който според мнението на тогавашния директор на Народния театър Хрисан Панков е не само най-хубавият в провинцията, но и трудно може да бъде сравнен с тези на редица европейски градове, големи колкото Плевен. Театърът направил силно впечатление и на проф. М. Арнаудов, който е посещавал Плевен не веднъж.

Благодарение на връзките на Ячо Хлебаров със Съюза на артистите, читалището сключва договор с Народния театър в София за гостування в Плевен. Най-изявените български актьори Адриана Будевска, Кръстьо Сарафов, Златина Недева често играят на сцената в Плевен. Пътуващият театър на Матей Икономов многократно гастролира пред плевенската публика.

Познаващ отношението му към театъра, през 1936 г. С. Киров – председател на Съюза на артистите, се обръща към Хлебаров с думите: „Известни са ми Вашите хубави чувства и заслуги към делото на българския театър и се обръщаме с молба към Вас от мое име, и от името на Съюза на артистите в България, да ни окажете Вашето ценно съдействие за организирането на Плевенски областен театър” (27).

Разпространението на полезни знания от всички области на науката, изкуството, стопанския и обществения живот превръща Народния университет в града в търсен източник на разнообразна информация. Благодарение на контактите на Ячо Хлебаров със столичната културна общественост, писателските и научните среди, в Народния университет изнасят сказки десетки писатели и учени, имената на които е невъзможно да се изброят. Сред тях са Антон Митов, Ангел Каралийчев, Асен Златаров, Антон Страшимиров, Гео Милев, Елин Пелин, Елисавета Багряна, проф. Михаил Арнаудов, Д. Б. Митов, Дора Габе, Калина Малина, проф. Стефан Младенов, проф. Александър Балабанов и много други, които не само споделят своите знания с любознателната аудитория, но и с присъствието си създават празничност както в атмосферата на града, така и в душите на почитателите им.

Осъзнал необходимостта новите поколения да се сродят с културно-естетическите завоевания на музиката и киното, той свързва името си с развитието на музикалния живот в града, като подкрепя създаването на оперетата и симфоничния оркестър. Купува със собствени средства първите в града киномашини и ги подарява на читалище „Съгласие”, а с приходите от прожекциите се купуват книги за библиотеката.

По инициатива на Я. Хлебаров и Н. В. Ракитин, познавачи и ценители на нашата и световната литература, в началото на 1934 г. към читалище „Съгласие” се създава литературен кръжок, който става средище на талантиливи творчески индивидуалности от града.

Убеден, че силните държави се градят върху основите и на високо развита стопанска култура, която е важна предпоставка за икономически просперитет, Хлебаров подпомага и стопанското развитие на своя град. През 1931 г. се основава водоснабдителната кооперация „Здраве”, която има за задача да прокара модерен водопровод в Плевен. Той е сред най-дейните ѝ членове, а за известно време е и неин председател.

Увереността, че ще имат подкрепата на Хлебаров, е причина Съюзът на писателите от провинцията да избере за седалище Плевен, а Н. Ракитин е избран за негов пръв председател. През 1937 г., след провеждането на поредния конгрес, неговият тогавашен председател Йордан Ковачев от Пловдив му пише: „...Пропуснах да Ви благодаря за всичко, което направихте за конгреса, за съюза и за всички членове поотделно. Наистина е радостно, че Ви има и в Плевен, и в България такъв, какъвто сте – домакин на всяка културна проява и опора на всичко, което се стреми да служи на България” (28).

Факт, който потвърждава силното лично присъствие на Я. Хлебаров и умението му да формира интелектуална среда, е, че столичната културна общественост е обичала да посещава Плевен заради него и не му е отказвала покани за участия в литературни вечери, четения и юбилеи, културни събития и лекции в Народния университет, с които той превръща Плевен в „северна столица” на България.

Късно вечер в представителния му дом*, строен по проект на арх. Нено Ямангиев, те водят разговори, споделят идеи, сближени както от книжовната любознателност, така и от проявите на духовността – нова книга, интересна статия, добър превод, нов вестник или списание, изложба или премиерен спектакъл. Тук обмислят планове за нови срещи, спорят, обсъждат, мечтаят, вълнуват се от културните бъднини на Плевен и България, които са предпоставка за желанието стопански просперитет на страната.

Сред неговите гости са били Асен Разцветников, Васил Карагъзов, Вичо Иванов, проф. Ив. Д. Шишманов, Димитър Стоевски, Илия Бешков,

* Днес в неговия дом се помещава китайски ресторант.

Н. Ракитин, Людмил Стоянов, Мария Грубешлиева, Орлин Василев, Стоян Омарчевски и много други – писатели, артисти, художници, общественици. За атмосферата в неговия дом и известното му гостолюбие до нас са достигнали и много писмени свидетелства. Изкушавам се да се позова на малка част от тях. В своите „Спомени весели и невесели за български писатели“ проф. Константин Гълъбов разказва, че една вечер в Плевен се оказали двамата с Кръстьо Сарафов. „Бай Кръстьо отиде у Ячо Хлебаров, а аз у Ракитин.“ В полунощ, след като сложил Сарафов да спи, Хлебаров отишъл у Ракитин, за да се види и поговори и с Гълъбов (3).

Изкустводедът Кирил Кръстев отбелязва, че домът на Ячо Хлебаров е станал „резиденция“ на гостуващата немска киноактриса Евелина Холт. Петър Горянски припомня, че по време на юбилея на Асен Златаров в Плевен, ученият „през цялото време на гостуването си беше център на изключително внимание от страна на градските първенци като Ячо Хлебаров – председател на Върховния управителен съвет на Читалищния съюз, който уреди и нарочен прием у дома си“ (2).

Тръгнал от „Буревестник“ и читалище „Съгласие“, преминал през сп. „Книжовник“, което превръща в трибуна на идеята за създаване на Съюз на читалищата, Хлебаров е изпратен като делегат на Учредителния конгрес в София (12–14 април, 1911 г.), в който участват 92 делегати, и активно се включва в работата му.

Личното си обаяние и начетеност той проявява и по време на Учредителния конгрес на съюза. Въпреки че е най-младият сред делегатите, въодушевлението и познанията му по библиотечно и читалищно дело правят силно впечатление на участниците във форума.

В своето обстойно и добре обмислено изказване Хлебаров припомня историята на българските читалища, тяхното зараждане, цели, задачи и постижения в периода до Освобождението. Изяснява и причините за жалкото им състояние днес и посочва ползите от обединяването на всички читалища в един общ съюз.

Хлебаров прави и задълбочен анализ на постиженията в библиотечното дело в страни като Америка и Англия, където още от 1850 г. има специален закон за библиотечен данък, който е дал завидни резултати. Затова пледира за създаването и у нас на закон за читалищата, който да им осигури необходимите редовни приходи, за да могат те да осъществяват своята дейност.

В същото време отправя и смели упреци към държавата, която „днес харчи милиони за направа и издръжка на затвори, десетки милиони за непроизводителни цели, а нищо не дава за успеха и развоя на читалищното и библиотечното дело. Време е и у нас да се създаде специален налог за библиотеки и читалища, който да се предава направо там. В Швейцария, например, тези суми за библиотеките се отпускат чрез референдум.

Ако разчитаме само на частната инициатива, ще трябва да чакаме още много и много години, за да видим издигнати нашите читалища от днешното им жалко и, главно, безпарично състояние” (6, с. 265).

Хлебаров представя и своята цялостна концепция за основните задачи на съюза:

„1. Съюзът трябва да се основе и си постави за цел да намери начини и средства за подобрене материалната участ на нашите библиотеки и читалища.

2. Да уреди едно заемане на книги между всички читалища в страната. Напр. едно градско читалище, което има много и ценни книги, да може да вземе на друго, което е бедно. Пък и напр. едно селско читалище защо му е да набавя съчиненията на Канта или Хегеля, когато никой там, освен някой случайно попаднал интелегент, ще има нужда от тях. По тоя начин всяко читалище ще си набавя ония книги, от които има нужда, а много скъпите (словари, речници и др.) и строго специалните, ако биха се потърсили от некого, то ще ги вземе от друго некое по-богато читалище, където ги има. Не ще и дума, че това взаимно заемане на книги ще трябва специално да се проучи и нареди.

3. Да се уреди една размяна на книги. Много читалища поради различни причини имат от някои книги по няколко екземпляри, които могат да се разменят срещу други книги от други читалища. Това ще стане, като се уреди бюро при съюза, където ще се изпращат всички дубликати и излишни екземпляри, срещу които ще получи други книги на същата стойност.

4. Да открива нови читалища и библиотеки там, дето няма такива, и да ги снабдява с книги. Това, разбира се, ще стане по-късно. Всяка община, подпомогната от съюза, трябва да открие читалище в селото или града, дето още няма такова.

5. Съюзът ще може да урежда и различни събори, да открива разни курсове, да нареди да се уреждат сказки и т.н., но това също е работа по-последна, когато съюзът укрепне.

6. Най-важният въпрос, с който също трябва да се справим, то е теорията на библиотечното дело. Това са въпроси на специалисти библиотекари. У нас няма още такива, но те ще се създадат. Съюзът, ако стане една крепка организация, ще трябва да се занимае с теорията на библиотечното дело и установи един тип на библиотечната уредба, която ще бъде въведена във всичките библиотеки. В недалечно бъдеще именно в тая област ще трябва да се централизира главната дейност на съюза. В тая посока са насочени повечето съюзи на библиотекарите и библиотечните работници в другите страни” (6, с. 266).

От казаното от Хлебаров е очевидно, че за него библиотеката е стожерът на читалищата, а фондовете им са от решаващо значение за ка-

чественото обслужване на читателите. Затова той разработва цялостна концепция за принципите на комплектуване (системност, икономичност и профилиране), за състава и организацията им, с която обогатява българската теория за комплектуване на библиотечните фондове. Хлебаров единствен в българското библиотекознание отделя специално внимание на проблемите на фондовете на селските читалищни библиотеки, търсейки и конкретни практически решения за снабдяването им с действително полезни книги. Негова е идеята да се основе специално издателство за стойностни и евтини книги, чрез което за десетина години да се подобри съставът на фондовете им (12).

На Учредителния конгрес за председател на Читалищния съюз е избран проф. Ив. Д. Шишманов, но се налага той да бъде уведомен за това и да бъде помолен да приеме избора.

В комисията, която трябва да съобщи и убеди проф. Шишманов да приеме избора му за председател на Читалищния съюз, е и младият Ячо Хлебаров. В разговора, състоял се в дома на Шишманов, Хлебаров „е най-словоохотлив“. Той пръв съобщи – спомня си Петко Христов – на г. професор Шишманов избора му в събора и обяви, че ние петимата сме пратениците от събора, които искаме да знаем неговото мнение: ще приеме ли избора, или не. В топлото си слово г. Хлебаров каза много ласкави и заслужени думи в лицето на професор Шишманов и му обясни защо именно той трябва да приеме избора и да бъде първият председател на новоучредения читалищен съюз” (6, с. 192). Между другото, Хлебаров казва на Шишманов и следното: „Българското учителство, българската напредничава интелигенция Ви цени високо, и днес, в противовес на тая злорада атмосфера, Ви дава най-високото място в най-новата и най-мощната културна организация – Читалищния съюз. Като познаваме Вашата мъдрост, безгранична любов към науката и просветата, към българското читалище, на което някога беззаветно е служил и Вашият баща, ние, по поръчка от събора, Ви молим, за доброто на нашия народ и за успеха на нашето народно читалище, да приемете избора и ни дадете Вашето съгласие, за да го известим на събора” (6, с. 192).

Трогнат и развълнуван, проф. Шишманов благодари за голямата чест, която му е оказана, но моли да бъде освободен „от тая тежка и отговорна служба“, защото допуска, че неговите политически опоненти няма да приемат избора му за председател на Съюза и така той би могъл, без да иска, да погречи на читалищата и съюза им, поради което предлага засега друг да заеме тази длъжност.

„При този отговор както младият Хлебаров, така и всички извикахме почти заедно: „Не отказвайте на събора, г. професоре, нямаме друг по-подходящ за председател на Съюза от Вас.“ И в тоя миг г. Хлебаров отново държа една убедителна реч, за да склони г. Шишма-

нова да приеме председателството на Съюза. Той му изяви още и своята готовност да извършва всичката работа на Съюза и го освободи от всичката писмена работа. Тогава проф. Шишманов отново заяви: „Приемам избора, благодаря на всички Ви, дано бъдем честити и Бог да помогне за успеха на голямото и благородно дело, което сте извършили” (6, с. 193).

Когато Ячо Хлебаров обявява на делегатите, че проф. Шишманов е приел председателството на съюза, салонът на Славянска беседа гръмва от продължителни ръкопляскания.

От този ден Хлебаров завинаги свързва името и съдбата си със съдбата на българските читалища, за да им служи с много любов и всеотдайност повече от 30 години. „Читалището иска едно нещо: сърце да обичаш това дело и да работиш за него.” В тези негови думи търся обяснение на мотивите, поради които читалищното дело става доминиращо съдържание на живота на бъдещия юрист.

На този конгрес Хлебаров е избран за член на Управителния съвет на съюза както за негов деловодител, така и за редактор на сп. „Читалище”. Предстои им дълга и нелека съвместна читалищна дейност. Очаровал го още като студент, Шишманов става негов кумир. От него се учи както на демократичност, толерантност и честност, така и на социалност и отзивчивост към обществените въпроси. Усвоява уменията му да каже на всеки нещо ободряващо и насърчително, да създава творческа атмосфера. Приема за цял живот възгледи, които отстоява и след смъртта на Шишманов. От него възприема широката отвореност към чуждата култура, както и психосоциологичния метод, който прилага в сферата на читалищното дело, стремейки се да отчита ролята и значението както на социално-икономическите и обществено-историческите, така и на субективните и психологичните фактори в неговото развитие. Какво е бил проф. Шишманов за него лично и за читалищното дело, Хлебаров показва в статията си „Професор Ив. Д. Шишманов”, писана през 1928 г. след неговата внезапна смърт.

Оказал се в сферата на националното читалищно движение, Хлебаров му посвещава три десетилетия, оставяйки следи както в неговата история, така и в историята на българската култура.

Неслучайно в „Кратка история на библиотеките” (1937), след като отразява приносите на проф. Ив. Д. Шишманов, В. Класанов твърди: „Другият стълб на Читалищния съюз по това време е Ячо Хлебаров” (10, с. 59).

Той е дългогодишен редактор на сп. „Читалище” (1911–1912, 1926–1939), подпредседател на съюза от VIII (1925) до XII (1931) конгрес – време, през което негови председатели са проф. Стоян Аргиров и проф. Михаил Арнаудов, след което на конгреса през 1931 г. е избран за негов

председател и остава такъв до средата на 1939 г., когато се оттегля от УС на ВЧС поради остри политически разногласия в средите на читалищните дейци.

След проф. Ив. Д. Шишманов, Никола Станев, проф. Стоян Аргиров и проф. Михаил Арнаудов – Ячо Хлебаров е петият председател на Читалищния съюз, но е най-дългогодишен участник в ръководството на Съюза.

Оглавил ВЧС и оказал значително влияние при определянето на неговите цели, задачи и форми на работа, Ячо Хлебаров го ръководи продължително и го укрепва като важна институция, диктуваща духовния живот в страната. Нещо повече, през годините на неговото управление Съюзът се утвърждава като „най-мощната културно-просветна организация в страната”.

След Първата световна война, след погрома и разрухата на съкровени народни идеали, когато недалновидни политици довеждат страната ни до пропаст, Хлебаров чувства за свой граждански дълг да съживи Върховния читалищен съюз, чиято дейност по време на войните е в период на застой. И отново търси пътища за народното възмогване чрез задачите, които поставя пред Съюза и читалищата. Статията му „Върховният съюз на читалищата в България” (1926) би могла да бъде озаглавена и „Програмни задачи на ВЧС”, защото на въпроса, какви са целите и задачите на Съюза, той отговаря: „Те са много, те са грамадни” (19, с. 6). Начертаната там програма по своята конкретност и перспективност представлява етап в развитието на читалищното дело. В нея с логика и цифри той доказва необходимостта да се работи за културното израстване на българския народ чрез читалищата и извънучилищните образователни форми. Към основните задачи включва и поставяните неведнъж, но останали нерешени: борба за създаване на читалищно законодателство по примера на Англия, Франция и САЩ, грижа за материалното стабилизиране на Съюза и откриване на нови читалища и осигуряването им с подходящи сгради. Не пропуска отново да набележи задачи, свързани с библиотечната уредба, „без която огромните богатства на науката си остават мъртви за читателите” (19, с. 7), и с народните четения и университети.

В духа на тези задачи е и резолюцията, която по своето съдържание е широка дългосрочна програма, предложена от Хлебаров на Извънредната читалищна конференция (1927). Приета единодушно, тя бележи предстоящите задачи на Съюза, като се посочват формите и движещите сили, с чиято помощ те могат да се реализират. Кое е новото в тази програма? Тя предвижда консолидиране силите на всички просветни организации и съюзи в работата за духовното, здравето, стопанското и общественото издигане на народа, както и за прилагането на Закона за народните читалища, който е вече приет. Поставя се

и задача за уреждане на специални библиотеки и читални за деца, както и изработване на нормален каталог за читалищните библиотеки. Предвижда се читалищата да използват по-широко киното и театъра в просветната си дейност.

Значимостта на тези концепции на Хлебаров за характера и задачите на читалищата е голяма, като се има предвид, че са защитавани по време на развихрени политически страсти, демагогия, нихилизъм и песимизъм за бъдещето на нацията ни.

Програмната резолюция среща одобрението на проф. Ив. Д. Шишманов, Т. Влайков, В. Класанов и др., които я подкрепят. Хлебаров е убеден, че ВЧС ще намери сили да я реализира, ако получи широка подкрепа от интелигенцията.

Разбрал силата на интеграцията като фактор за постигане на значими цели и в изпълнение на резолюцията, през януари 1928 г. той основава Общокултурен комитет при ВЧС, в който влизат представители на 12 просветни организации и съюзи, като на първо място сред тях са Съюзът на прогимназиалните учители, Българският учителски съюз, Съюзът на професионалните учители и Съюзът на писателите. Това не е случайно. Хлебаров неведнъж обосновава културно-образователната и народностно-възпитателната роля, която са играли учителите и писателите.

На първото заседание на комитета той излага програмата за съвместна работа. Своеобразно обобщение на нашия и чуждия опит, тя очертава конкретните нужди и перспективните задачи и характеризира собствените му разбирания и идеи, вълнували го години наред. Програмата има добър резонанс, защото Хлебаров умее да постави задачите на ВЧС на широка социално-историческа и културно-нравствена основа и да ги свърже с непосредствената обществена атмосфера. С подкрепата на творческите организации културните сили се обединяват, засилва се стремежът им за свързване с народа. На тази основа се развива и съвместната им дейност с ВЧС и читалищата.

Гамата от задачи, формулирани в плана на ВЧС за работата му през 1937 г., е също богата и сериозна: Хлебаров отново призовава за пълно и повсеместно прилагане на Закона за народни читалища; за уреждане по законодателен път на оземляването на читалищата, като се освободят от заплащане на земите; за премахване на ограниченията по утвърждаването на читалищните устави; за създаване на закон за кооперативен строеж на читалищни сгради; за уреждане на библиотеките по единна система, одобрена от конгреса; за възобновяване на дейността на любителските трупи и оркестри; за откриване на вечерни училища за неграмотни и малограмотни; за уреждане на читалищни екскурзии; за осигуряване на пенсии на работещите в читалищата; за

изграждане на съюзния дом в София. Хлебаров е убеден, че „тия задачи могат да се решат, те са по нашите сили. Необходимо е всички да вложим повече сили и труд както за делото на местното читалище, така и за делото на нашия съюз” (13).

Подчертавайки разочарованието си от онези български интелегенти, които изменят на народа и се оказват неспособни да се издигнат на необходимата идейна и нравствена висота, Хлебаров изтъква необходимостта от нова интелигенция, която трябва да познава дълбоко народностната психология и българската действителност и да застане начело на прогресивното движение на своя народ. На българските читалища възлага и задачата да създадат такъв духовен елит на нацията, който да е готов да се посвети изцяло на народа си.

Публикациите на Хлебаров се „задъхват” от изобилието на задачи. В около 20 техни заглавия се среща съществителното „задачи”, които са „нови”, „настоящи”, „бъдещи”, „предстоящи”, „важни”, „големи”.

Конгресите са повод за равностметка на постигнатото и за поставяне на нови цели и задачи. Успехите и неуспехите (често резултат от непреодолими трудности, създадени от държавата), бъдещите цели и задачи Хлебаров отразява в конгресните отчети и в предконгресните статии като: „Пред конгреса” (1912), „Пред десетия конгрес на Читалищния съюз” (1928), „Делото на X читалищен конгрес” (1928), „Върховният читалищен съюз” (1931), „Тринадесетият конгрес на читалищата” (1932), „Пред XVI конгрес на читалищата” (1932), „Юбилейният конгрес на читалищата” (1937), „Пред Осемнадесетия конгрес на читалищата” (1938), „Читалищните конгреси” (1939) и др. Те са своеобразна история на ВЧС, на неговите нелеки цели и задачи, на трудностите, преодолявани с усилията на читалищните дейци, но и на Хлебаров, който активно съдейства за реализацията им.

Освен целите и задачите на ВЧС Ячо Хлебаров посочва и формите за работа, чрез които те могат да бъдат постигнати: книгата, театъра, киното, народните университети. Макар основните форми да се запазват през всички етапи на развитие на читалищата, тяхното съдържание непрекъснато се обогатява и разнообразява, което се отразява и върху възлаганите им задачи. За Ячо Хлебаров читалищата чрез своята многостранна дейност – библиотечна, музикална, лекционна, изложбена, музейна и т.н., са не само фактор за приобщаване на народните маси към духовната култура, но са и средство за повишаване на културния стандарт на нацията. За него библиотеката и читалнята са стожерът, около който се развиват другите форми на читалищната дейност. В работата с книгата той постоянно търси нови подходи. За постигането на високи социални цели според него е необходимо „да накараме всеки българин да свикне да обича и да търси книгата като нужда” (29).

За ролята на филма в социалния живот на българина Хлебаров говори пред няколко конгреса на ВЧС, а през 1932 г. организира конференция с представителите на 40-те читалища, притежаващи киноапарати. От името на ВЧС предявява специални искания пред министъра на народната просвета да бъдат премахнати съществуващите ограничения за тях, в резултат на което се постигат значителни облекчения за читалищните кина. Сам им оказва помощ за снабдяване с проекционни апарати, за освобождаването им от държавни такси, за снабдяването им с научни филми. ВЧС има принос и за кинификацията на страната – през 1939 г. има 165 киносалона, от които половината са читалищна собственост.

Задачата, поставена от Я. Хлебаров през 1932 г. – при всяко читалище да се уреди сбирка от старини, дава резултати и в края на 1935 г. се отчита, че към 18 от тях вече има археологически сбирки и музеи.

Хлебаров не се уморява да внушава и обосновава, че читалището със своите форми за просвета трябва да дава многостранно възпитание – нравствено, семейно, обществено, политическо, да развива всички съществени компоненти на човешката личност, чрез които тя става годна да създава значителни материални блага и да служи на високи социално-нравствени, културни и национални идеали, опиращи се на традициите на българския национален дух и култура. Плановете за общокултурно възможване и формите за осъществяването му Хлебаров гради върху широка демократичност, повлияна както от личните му разбирания, така и от общите стремежи на българската интелигенция, особено на народничеството и социалдемократията. Несъмнена е и ролята на проф. Ив. Д. Шишманов, който още при създаването на ЧС го ориентира към висши народностни и социално-нравствени цели по примера на цивилизованите страни, от които черпи опит и знание. След неговата смърт Хлебаров чувства за свой дълг да съхрани, продължи и доразвие тези насоки. Богатият спектър от задачи с широк обseg, поставяни и отстоявани пред ВЧС, има съществено значение за развитието на читалищното дело в страната. Вярно е, че те не са решени докрай и техният замисъл не е реализиран цялостно – както поради слабата материална подкрепа на ВЧС и читалищата от държавата, така и поради трудните социални условия на съществуването му. Независимо от това, успехите му през годините, в които го ръководи Я. Хлебаров, са значителни.

Организационното, нормативното и финансовото укрепване на всеки съюз е задължителна предпоставка както за неговото утвърждаване, така и за бъдещата му дейност. Затова на тях Хлебаров отделя особено внимание и грижи, въпреки че това са задачи, които се решават не с години, а с десетилетия упорит труд.

Ролята на Ячо Хлебаров за организационното укрепване на ВЧС и

читалищата в страната посочва и проф. М. Арнаудов. В доклада си пред IX конгрес той изтъква, че подпредседателят Хлебаров „е служвал с най-голяма готовност и с еднаква любов на всички български читалища, организирани и неорганизирани” (6, с. 361–362).

Много от тези „услуги” са свързани с организационното укрепване на отделните читалища: утвърждаване на уставите им, даване на съвети и насоки по администрирането, финансирането и уредбата на нови и стари читалища, упътвания относно влизането им в окръжните съюзи, указания за поддържане на контактите с тях, с ВЧС, с културно-просветните организации и др.

Пак към организационното стабилизиране на Съюза е насочена и идеята, родила се в края на 1925 г., за учредяване на специален „Фонд Съюзен дом”, с чиито средства се предвижда построяването на собствена сграда на ВЧС. Ячо Хлебаров е сред инициаторите за създаването му. Затова УС му възлага да изработи неговия устав, а след утвърждаването му да направи постъпки пред Софийската община за отпускане на място за строеж. Началото на фонда се поставя с лични дарения на читалищни дейци като Хлебаров, Аргиров, Чилингиров, Ракигин, Класанов, Арнаудов и др. През 1938 г. Хлебаров прави дарение на фонда от 91 000 лв. – най-голямото постъпило лично дарение.

На XI конгрес (8.XI.1929 г.), отчитайки постиженията в организационното укрепване на ОЧС, проф. М. Арнаудов изтъква енергичната и плодотворна дейност на Врачанския, Плевенския и Търновския окръжен съюз, където председатели са Найчо Анков, Ячо Хлебаров и Ганчо Пеев, членове на ВЧС. Готовността им „да жертват време и способности за едно добро общо дело” той нарича „безшумен и скромнен нравствен героизъм”.

Тенденциите към организационно укрепване на читалищата и ВЧС се запазват относително стабилни дори по време на световната икономическа криза (1929–1933), която се отразява особено тежко на България. Само за една година близо два пъти спадат цените на земеделските произведения. Доходите на селяните намаляват двойно, а се увеличават данъчното бреме, задълженията и инфлацията. Индустриалното производство спада с 30–40%, а бушуващата в Европа криза довежда до трикратно намаляване на външната търговия на страната, в резултат на което рязко спада жизненото равнище на парода и се увеличава безработицата.

Често и Съюзът остава без всякакви средства и се налага Хлебаров да го авансира със собствени суми, за които предварително знае, че вероятността те да му бъдат върнати е минимална. Редица години Съюзът е негов дължник: само в края на 1928 г. ВЧС му дължи 36 524 лв., а от 1926 до 1933 г. сп. „Читалище” се издава с негови средства (31).

В статията си „Върховният читалищен съюз” (1931) по повод 20-

годишнината от неговото създаване Ячо Хлебаров прави преценка на пътя, извървян от Съюза в организационен аспект. Като припомня началото, когато той е имал само 74 членове, отбелязва, че сегашните 1261 са обединени в 14 окръжни и 17 околийски читалищни съюза. В този момент страната ни има 2660 общини и 2440 читалища. „Вече сме близо до идеала, щото всяка община да има свое читалище“ (40) – отбелязва той. Познавайки добре действителността, Хлебаров вижда, че много от тях не са активни, но е убеден, че след време и те ще се стабилизират и ще заживеят пълноценно.

След 5 години в доклада си пред XVII юбилеен конгрес на ВЧС, организиран по случай 25-годишнината му, отбелязва, че към 1.1.1937 г. Съюзът обединява 14 окръжни и 65 околийски съюза, в които членуват 2287 от съществуващите в страната 2898 читалища. Но и в празничните дни Хлебаров не се заблуждава относно лошото състояние на голяма част от тях. „Не бива да се увличаме и самоизмамваме, че това са 2898 дейни средища за просвета и култура. По-големият брой читалища прекарват едно полузамряло съществуване, едва съществуват и не могат да развият почти никаква дейност поради оскъдност от средства. От всички читалища само стотина развиват една задоволителна и наистина полезна културно-просветна дейност; те са наша голяма гордост и ние можем да ги сочим като ценна придобивка на нашата общественост в областта на извънучилищното образование. Някои от тия училища имат сгради по за няколко милиона лева. Други още триста читалища развиват сносна и заслужаваща отбелязване културно-просветна дейност... Всички останали читалища са в период на организиране, проявяват слаба дейност и са лишени от средства“ (22).

Независимо от критичната оценка на Хлебаров, по това време ВЧС си е извоювал авторитета на най-силната организация в страната в областта на извънучилищната просвета. Изнесените цифри са не само равносметка пред обществото, но са и своеобразна лична равносметка. Те отразяват усилията на едно поколение читалищни дейци, а също и четвъртвековната дейност на Ячо Хлебаров за организационното укрепване на ВЧС.

В юбилейния ден много читалищни дейци получават орден за гражданска заслуга „Св. Александър“. Сред тях е и Ячо Хлебаров.

По повод на празника, читалищният деец Андрей Цветков му пише от Берлин: „Изпращам ти моите сърдечни поздравии и благопожелания по случай юбилейния читалищен конгрес. Дано той ти донесе доволство, което да ти бъде наградата за дългогодишните усилия, чрез които ти изгради това голямо дело“ (32). Едва ли би могло да се даде точна и лаконична преценка за извършеното от Ячо Хлебаров за организационното стабилизиране на ВЧС.

Пророческите думи на проф. Шишманов от 1911 г.: „Тоя Съюз не може да не живее, расте и цъфти. Неговото бъдеще е велико. Бавно, ала здраво той ще съсредоточи в себе си всички дружни усилия за общото развитие на целия народ” (47), след четвърт век те са почти реалност, в която влага много от своята култура, усет и опит за работа в полето на читалищното дело и Ячо Хлебаров. Той допринася за развитието на ВЧС и като член на Висшия читалищен съвет към МНП.

По повод на юбилейния конгрес на Читалищния съюз, проведен на 11 и 12 април в София, Хлебаров полага значителни усилия за събирането на статии, документи и статистически данни, редактирането им и издаването на юбилейния сборник „Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура” (6), една своеобразна история на пътя, извървян от Съюза за четвърт век, на който многократно се позовават по-късните изследователи на читалищното дело.

Важно средство за организационното укрепване на ВЧС, окръжните и областните съюзи имат техните конгреси и конференции, тъй като в тях се обсъждат редица въпроси, вземат се решения, дават се насоки и указания за бъдеща дейност. От 1911 до 1944 г. ВЧС провежда един учредителен и 20 редовни конгреса, на 14 от които Ячо Хлебаров е сред лидерите. Разбирайки обединяващата им роля, той извършва с чувство на отговорност значителна част от подготвителната работа по провеждането им. Неговото перо е написало стотици страници с отчетни доклади на ВЧС, окръжни и резолюции на УС. Той открива и закрива конгресите, председателства ги и насочва дискусиите в тях. Разбиранията си за техния смисъл отразява и в статията „Читалищните конгреси” (1939). Те според него „трябва да бъдат творчески”, за да поставят вещо „големите въпроси за същността, значението и организацията на нашето народно читалище и неговата културно-просветна дейност” (24). Писана малко преди самооттеглянето му от активна дейност, тя би могла да се възприема и като завет към идните поколения за смисъла на читалищното дело.

Като представител на ВЧС той е участвал в националните и в десетки окръжни и околийски конференции на читалищните съюзи. Не само ги приветства, поощрява и насърчава, но изнася сказки и реферати, използвайки ги като средство за укрепване на вярата в успеха на читалищното дело, което за него е „благородно и свято, то е велико” (30).

Безспорен факт е, че именно под ръководството на Хлебаров ВЧС се стабилизира организационно. Значителни усилия полага Хлебаров и за приемането от НС на Закона за читалищата от 1927 г.

Идеята за създаване на специален български закон за читалищата, датираща от 1911 г., се осъществява бавно и трудно. Налага се тя да бъде бранена, отстоявана и защитавана. Войните, националните катастрофи, икономическата криза осуетяват приемането на закона в про-

дължение на цели 16 години.

От края на 1923 г. до минаването на проектозакона в Народното събрание УС на ВЧС отново организира широка кампания в негова защита и упражнява натиск върху някои общественици и депутати. В масираната атака на ВЧС се включва и проф. Ив. Д. Шишманов с брошурата си „Наложителни реформи в читалищното дело”, с която защитава законопроекта, в чието създаване участва заедно с Васил Класанов, Ячо Хлебаров и Стоян Аргиров, всичките добри познавачи на чуждестранното библиотечно законодателство, но разглеждането на законопроекта от НС е отложено за пореден път.

Мишистър Никола Найденов успява да защити законопроекта пред парламента и той е приет от XXI Народно събрание едва в заседанието му на 2.03. 1927 г. (Държ. вестник, № 291, 28 март 1927).

Законът не е съвършен, но е едно добро начало, с което се осигуряват значителни средства за читалищата и се благоприятства по-нататъшният им развой.

Приемането на Закона за народните читалища през 1927 г. е сред най-големите постижения на ВЧС. Той е демократичен закон, уреждащ по законодателен път положението на българските читалища и регламентира техните цели, средства, управление и издръжка. Той запазва и основния принцип на тяхната организация и дейност – автономията, и бързо дава съществени резултати. Пред юбилейния конгрес (1937) се отбелязва, че само за пет години (1927–1932) се създават 1604 нови читалища. В края на 1933 г. те са вече 2800, от които 2500 са членове на Съюза. В резултат на закона читалищата в страната и членовете на Съюза се увеличават почти четири пъти. Значително нарастват и средствата, с които разполагат читалищата. Увеличава се и фондът за строеж на читалищни сгради – 40 млн. лв. Ако през 1936 г. собствени сгради имат 308 читалища, до 1944 г., въпреки трудните условия, те стават 530.

Удовлетворението си от създаването на първия закон за читалищата, гарантиращ по законодателен ред суми за тяхната издръжка, Хлебаров споделя в статията „Закон за народните читалища”. Като отбелязва, че с него за читалищата се осигуряват 12–14 млн. лв. годишно, не пропуска да сподели, че законът е едно добро начало и апелира към неговото бързо и повсеместно прилагане (20).

Хлебаров участва и в разработването на Правилник за приложението на Закона за народните читалища. След публикуването на двата нормативни документа ги разяснява писмено, устно и чрез статии, с които дава ценни практически напътствия за върното им тълкуване.

По инициатива на УС на ВЧС на 15–16.X.1927 г. е свикана извънредна читалищна конференция, открита от Ячо Хлебаров, който излага причините за това. Пояснява, че при прилагането на закона и пра-

вилника трябва да има единство, поради което се налага да се приемат специални резолюции. През втория ден на конференцията изнася реферат по Прилагане на Закона за народните читалища. Според Ив. Данов „доста убедително, умело и конкретно рефератчикът разтълкува закона, като посочи и много конкретни напътствия за дейността на читалищните настоятелства” (5).

След оживени разисквания на реферата му, Хлебаров прочита резолюция, която трябва да се поднесе на министъра на народната просвета от комисия, настояваща за пълното и безусловно прилагане на закона в страната. Сериозен е отпорът на Главната дирекция на ТЗС, задължена да отдели по 50 дка земя за всяко читалище. Дирекцията се стреми да осуети оземляването на читалищата, като взема своеволно решение да дава земята срещу заплащане. Започват нови борби, срещи, заседания, стотици писма, свързани с оземляването на отделните читалища. В тази борба Хлебаров е почти сам, защото Аргиров и Класанов не са вече в УС на Съюза. Битката както по прилагането на закона, който си пробива път трудно, така и по оземляването на читалищата в продължение на 12 години се води от Хлебаров. От името на Съюза той ходатайства пред Трудовата поземлена собственост за оземляването на стотици читалища. Многократно се застъпва пред министрите на просветата, благоустройството и земеделието и пред отделни депутати за отпускане на помощи за онези читалища, които са започнали строеж на собствени сгради, и почти винаги успява. Внася и предложение за изготвяне на нов законопроект за освобождаване на читалищата от заплащане на земите.

ВЧС и лично Ячо Хлебаров правят всичко възможно читалищата да получат безплатни места за постройка на сгради, и то в центъра на селището, както и за снабдяването им с нотариални актове за тях. От 2898 читалища през 1936 г. 2000 притежават собствени имоти, чиято стойност е 269 997 000 лв. От тях земите, придобити по Закона за народните читалища, са на стойност 43 423 000 лв. Несъмнен дял в тези успехи на ВЧС има и Ячо Хлебаров, който през тези години е негов председател.

Свидетелство за работата му по оземляването на читалищата е и писмо от Андрей Цветков от края на 1939 г., в което се казва: „Редакционният комитет на „Читалище” ме натовари да Ви помоля да сътрудничите, като за тази книжка непременно ни изпратите статия, каквато намерите за добре. Въпросът за оземляването, за който така много работихте, предстои да бъде разгледан. Добре ще е, ако може по него да напишете една статия” (22).

През 1938 г. МНП пристъпва към изменение на Закона за народните читалища от 1927 г. По този повод УС на ВЧС свиква конференция (13.XI.1938 г. в София), на която представителите на читалищните съюзи от страната се запознават и обсъждат законопроекта на МНП,

който според тях е сериозна крачка назад и отстъпление от вече постигнатото. Изработват нов проектозакон, който Ячо Хлебаров* внася в министерството. Изминават почти три години – до началото на 1941 г., когато над читалищата в страната надвисва опасност. В проектозакона, внесен от Ячо Хлебаров, МНП прави съществени промени, с които се отменя автономията. Гласуването му в парламента е предстоящо. В този критичен момент погледите на мнозина се обръщат пак към Плевен, където живее Ячо Хлебаров.

С дълго и тревожно писмо от 15.1.1941 г. читалищният деец Иван Иванов се обръща към него: „Ето защо те моля – ти, който си един от основателите на Съюза, да не оставиш да загине толкова труд и жертви. Направи нещо, което да спаси читалищата и българската култура... Очаквам твоята акция.” Два дни по-късно Иванов съобщава, че вече е насрочено събрание за разглеждане на законопроекта и отново настоява за намесата му: „От името на всички мислещи за читалищното самоуправление моля да си направиш труд да дойдеш на събранието. Очаквам те непременно” (33).

По същото време му пише и Боян†: „Чаках те снощи, но не дойде. Проверих – и днес те няма. А колко много имаха нужда от тебе... Разбраха и другите, и то много бързо, че Ячо е бил една необходимост за делото, което е градил с цената на много жертви” (34).

В тези съдбоносни времена Ячо Хлебаров пише обстойни изложения до министър-председателя, до комисията към МНП, която е трябвало да внесе законопроекта в НС, както и до народния представител Марко Сакарски, определен да го докладва. Изложенията са израз на гражданската съвест на Хлебаров, на неговата опитност и знания в областта на читалищното дело, а също и на разбиранията му за ролята и значението на българските читалища в културната история на страната.

Като споделя своето лично мнение по изготвения законопроект за изменение на Закона за народните читалища, в писмото си до министър-председателя Хлебаров настоятелно моли да се отложи внасянето му в НС, тъй като го намира за ненавременен и същевременно „крайно ограничен” за развоя на читалищното дело. Изказва се категорично против целия документ, отнемащ свободата на читалищата. Споделя и убедеността си, „че това посегателство върху автономията на читалищата ще даде крайно отрицателни резултати. Преди всичко ще отстрани от участие в живота на читалищата най-дейните, най-способните, най-преданите, истинските идеалисти, а ще останат да ра-

* На XIX конгрес на ВЧС, състоял се на 6.V.1939 г., за председател на ВЧС е избран Найчо Анков. Въпреки че е избран в състава на УС, Ячо Хлебаров се оттегля от активно участие в неговата работа и до 1945 г. остава негов формален член.

† Най-вероятно Боян Балабанов.

ботят ония, които никой не ще зачита, като официални или както народът ги нарича „казионни“ представители, ще се движат по назначение и не ще вложат нито сили, нито умение в читалищната дейност. А читалището иска предани и безплатни дейци” (36).

Аналогични мисли Хлебаров споделя и в изложението си до комисията на МНП. Излагайки мнението си с надеждата, че то ще бъде взето предвид, той съветва: „Преди всичко запазете автономията на българското читалище. Така ще дадете възможност на идеалистите и напредничавите хора да вложат сили и усърдие за културна работа. Запазете автономията и на Върховния читалищен съюз и неговите подразделения. Не го правете официална организация, защото в него ще се набутат само карьеристите и някои мекотели, които ще изядат скромните обществени средства, и ще пропъдите малцината идеалисти читалищни дейци” (36).

В това изложение той обстоятелствено обсъжда 17 от членовете в законопроекта, като по-голямата част от тях настоява да се премахнат изцяло, а към други добавя полезни забележки. В края уточнява: „Смисълът на настоящото ми е да запазите нашето читалище и неговата автономия, да не го направите нещастно полудържавно предприятие, какъвто е смисълът на закона” (36).

В тези трудни за читалищното дело месеци, писма до Ячо Хлебаров пише и Никола Кондарев. Като го уведомява, че е разбрал за направеното от него изложение до министъра на вътрешните работи във връзка с готвения законопроект за читалищата и споделя „радостта си от тази проява”, го съветва да не спира дотук. „Няма нищо по-хубаво от това, ако Вие изпратите до всички читалища мнението си по законопроекта. По този начин Вие ще ги насърчите и окуражите... Ефектът от това ще бъде отличен, резултатите ще надминат нашите очаквания. Това ще бъде една проява от исторически характер за спасяването на едно дело” (35).

В писмо, писано месец по-късно, Кондарев го уведомява, че му е попаднало и изложението му до министър-председателя Богдан Филев, за което го поздравява. Изказва и задоволството си от това, че в него е „прокарана ясна мисъл и блести една обща идея – защита на читалищното дело” (35). Писмата му са свидетелство за големия авторитет, който е имал Хлебаров сред читалищните дейци.

Въпреки реакцията на читалищната общественост и на Ячо Хлебаров, през 1941 г. този закон, който има и някои добри страни, е приет от Народното събрание. Той създава добри условия за материалното осигуряване на читалищата, но посяга на тяхната автономия, отстоявана от всички председатели и ръководства на Читалищния съюз от 1911 до 1939 г.

Негово лично дело е и създадената през 1929 г. Читалищна кооперация, чрез която според него могат да се решат много от материалните проблеми, стоящи пред ВЧС и читалищата. На кооперацията той възлага

широк кръг от задачи, сред които е и доставката от чужбина на киноапарати и научни и художествени филми за читалищните кина. Той предвижда тя дори да финансира създаването на филми със сюжети от българската история: „Я, си представете за момент – казва той – създаването на един наш филм „Васил Левски“. Да види нашият народ легендарния храбрец на екрана жив, пълен с енергия и родолюбие, борещ се за свободата на България” (23). Чрез кооперацията той цели да се разшири по-бързо мрежата от читалищни кина в страната и те да бъдат използвани за повдигане на културното ниво на народа ни. Ако през 1928 г. само 12 читалища имат кина, то през 1933 г. те са 32 и реализират 9277 кинопредставления, посетени от 1 405 233 зрители. Към края на 1936 г. кината са 42, а през 1939 – 62. През същата година Министерството на финансите прави изменения в Наредба-закон за държавните привилегии, акцизи и патентите, с които се отнема привилегията на читалищните кина, извоювана с усилията на Ячо Хлебаров, съгласно която те се освобождават от данък върху сумите, получени от представления, превърнали се в значителен приходоизточник за културно-просветната им дейност. Този акт мотивира Хлебаров да напише изложение до министъра на финансите, с което настоява изготвеният законопроект, нанасящ удар върху читалищата, да бъде оттеглен (37).

Сред целите на кооперацията е и доставката на всички прочитни книги, списания, вестници, мебели, инвентарни книги и каталози, както и да работи за усъвършенстването на научните и практическите знания за читалищното и библиотечното дело, театъра и киното.

За председател на новоосновената Кооперация на читалищата в България е избран Ячо Хлебаров, който внася в касата и 10 парични дяла в размер на 5000 лв. и става неин първи член. В първия ѝ УС са избрани също Данов и Ракитин. Ясно е, че тя е учредена благодарение на Ячо Хлебаров. По това време той е председател на настоятелството на читалище „Съгласие” и на плевенския ОЧС, а Данов и Ракитин са най-близките му приятели. Сам изготвя всички необходими документи и преодолява формалностите по регистрирането ѝ.

Макар и трудно, началото е поставено, но кооперацията трябва да се закрепни и утвърди, да проработи и докаже своите предимства. Сериозни пречки на кооперативната форма са невежеството и песимизмът на онези, на които тя би служила.

Скоро кооперацията започва да изпълнява част от поставените ѝ задачи, но не всичко върви така бързо, както иска ръководството ѝ. Членовете ѝ се увеличават трудно, въпреки постоянната разяснителна работа. В края на 1936 г. – 7 години след нейното създаване, тя има 78 членове. Макар и бавно, те се увеличават, а кооперацията работи. В края на 1936 г. тя вече е застраховала повече от 30 читалищни сгради, доставя на библиотеките необходимите книги и периодични издания,

кредитира, макар и ограничено, някои читалища за техни нужди.

Въпреки че цялостната ѝ дейност не получава онзи размах, към който Хлебаров се стреми, нейните задачи са продиктувани изцяло от интересите на читалищата, като приоритет имат проблемите на техните библиотеки, останали и до днес една от основните форми в дейността им.

Кооперацията на читалищата, създадена от Хлебаров, продължава своето съществуване известно време и след 9.IX.1944 г., а целите и задачите, които ѝ се възлагат, са в рамките на поставените ѝ от него още при основаването ѝ. На първото ѝ отчетно-изборно събрание, състояло се след 9.IX.1944 г., той е преизбран отново за неин председател.

Значителен е приносът на Ячо Хлебаров за организирането на народните университети и повсеместните четения в страната, като следва и развива модела им, даден от проф. Ив. Д. Шишманов през 1911 г.

Прегледът на много документални свидетелства показва, че Хлебаров е не само сред теоретичите и организаторите на народните университети и четения в България, но е и деен участник в тях. Бил е предпочитан, търсен и често канен сказчик. Запазени са както документи за изнесени от него над 100 сказки, така и редица отзиви за умението му да завладява публиката, за ораторското му майсторство, за интереса, с който са го очаквали в градове с културни традиции като Велико Търново, Русе, Шумен, Сливен, а и в десетки села.

Хлебаров не се стреми да смае публиката със самоцелни фрази и словесна комбинаторика, а говори ясно и достъпно, съдържателно, разбираемо за съответната аудитория. Показателна в това отношение е сказката „Нужда от просвета в селото“, изнесена при откриването на Народния университет на Едуард Хаскел в с. Пордим. В дописка по този повод се твърди: „Със своята увлекателна и плавна реч той прикова дълбоко вниманието на многолюдното събрание. Всяка негова дума беше жадно поглъщана, защото тя допадаше на изгладнялата за просвета селска душа“ (46).

Езикът и стилът му в значителна степен показват неговата емоционална нагласа и личностното му отношение към онова, за което говори. Сказките му, отличаващи се с логичност и искреност, получават симпатиите и вниманието на слушателите. В „празник на село“ се превръща тричасовата му сказка „Науката и просветата в услуга на поминъка на нашия селянин“, изнесена в с. Марашки Тръстеник (19.XII.1932), която „изобилства с примери“, действателно „най-поучително на слушателите“. Затова всички отнасят „най-добри мисли и чувства от тая хубава беседа, изпълнена с много знания и изнесена на цветист и лек език“ (45).

„Големият идеализъм“, характерен за рефератите на Хлебаров, е доловен и от слушателите му в с. Гулянци, Никополско, където на 19.III.1933 г. говори върху „Задачи и постижения на нашето читалище“. В

своето „двучасово изложение“, възприето от делегатите като „истинско откровение“, той не само дава факти, данни и оценка за появата, развитието и състоянието на читалищата, но посочва и ролята на интелигенцията в бъдещото му развитие (14). Хлебаров винаги е смятал, че интелигенцията е длъжна да служи на своя народ честно и предано, „безименно, без слава и реклама“, а утехата ѝ, че е направила „едно добро дело“, е наградата ѝ за това, което тя върши сред населението (14).

В условията на засилващата се деградация в обществения живот той сочи, че дълг на честните интеллигенти е да помогнат на народа да се установи по-справедлив социален ред: „Каквато е интелигенцията на един народ, такава е и съдбата на тоя народ“ (9), е лайтмотивът на реферата му, изнесен в читалище „Зора“ в Сливен (18.XI.1935), където „несъмненият дар на Хлебаров да държи интереса на слушателите напрегнат, чрез дълбочината на мисълта и финеса на израза“ (9), се проявява отново.

Темата за ролята на интелигенцията за културното и стопанското издигане на народа е една от предпочитаните от Ячо Хлебаров. В реферата си „Читалището и задачите на българската интелигенция“, четен на XV конгрес на ВЧС (29–30.IV.1934 г., София), подчертава необходимостта от широка просветна работа на интелигенцията сред хората от града и селото и сочи всички възможни пътища за това. За него – читалищния деец, те минават през българското читалище. Твърдейки, че „да служиш на народа си е не само дълг, но и духовна потребност“ (41), акцентира върху нравствената система и народопсихологията на българското селячество, което със своеобразието на своята душевност и жизненост е било не само фактор за оцеляване на нацията ни в миналото, но е и гръбнакът на държавата днес. Разбиращ неговите проблеми, той не един път приканва интелигенцията ни да насочи дейността си и сред него.

В дописка на Й. Кулелиев във в. „Светлоструй“ по повод на XV конгрес на ВЧС се казва: „Но над всичко душата на конгреса, както и на читалищния съюз, като негов председател си остава г-н Ячо Хлебаров. Той изнесе реферата „Читалището и задачите на нашата интелигенция“. Особеното в този човек е, че той носи божественото вдъхновение на неуморния апостол за по-честити и по-светли дни. С реч звучна, сладка, с мисъл убедителна и с тон примирителен, той увлича съзнанието и сърцата на слушателите си и безвъзвратно ги печели за каузата на българското читалище и българската общественост“ (16).

Откровение за същността на обществено-политическите и културно-нравствените разбирания на Ячо Хлебаров е рефератът му „Българският народ и неговите водачи“, четен пред XVII конгрес на ВЧС. В първата му част, отличаваща се с емоционална обогрелост, Хлебаров характеризира нравствените ценности на народа, проявявайки се и

като вещь народопсихолог. Прилагайки психосоциологичния метод, той градира традиционните ни нравствени добродетели, като на първо място поставя трудолюбието – „каквото малко народи имат по света” (38). Като втора типична черта сочи пестеливостта: „Да бъдете богати и да пестите, това разбирам: имате много, ще пестите. Но да бъдеш бедняк и да пестиш – това е българинът” (38).

С ангажираща енергия и логически обосновано той систематизира и мотивира и останалите достойнства на народа ни: търпение, честност, гостоприемство, ученолюбие, свободолюбие, превръщайки всяко от тях в подтема на реферата си. Говорейки за любознателността на българина, готов да прави жертви в името на знанието и днес, както ги е правил и през епохата на Възраждането, напомня, че е останал непросветен, въпреки че той е този, който ражда и отглежда талантите. Хлебаровите възгледи за широка народна просвета, настойчивите му грижи да бъде премахнато невежеството чрез книгата и читалищата, се дължат на убедеността му, че „в световната борба на икономическа и политическа почва ще победи по-просветеният, по-културният” (38), доказана и от самоизграждането на напредналите западни народи. Емоционално, но правдиво Хлебаров обосновава необходимостта всеки народ да има свой духовен елит, който да го ръководи; елит, формиращ се от талантите, родени от народа. Не скрива убедеността си, че нация, която няма такъв елит, която няма истински духовни водачи, ще загине. За него читалищата са институцията, способна да създаде водачите, които ще бъдат истинска опора на народа.

Какви трябва да бъдат водачите на народа? Какво е тяхното обществено предназначение? Какви нравствени и други човешки качества трябва да притежават те? На тези въпроси той се опитва да даде отговор във втората част на реферата. Като разграничава три етапа в историческото развитие на интелигенцията – до Освобождението, от Освобождението до войните и след войните, той с факти, аргументи, тълкувания и съпоставки прави ярна и убедителна характеристика. Воден от стремежа си да бъде обективен и справедлив, се насочва към предосвобожденската епоха, доказвайки, че интелигентите ни от това време, „на брой 120–130 души, са идеални представители на едни истински водачи на своя народ” (38) и са дали всичко, каквото са имали – знания, енергия, сили, материално състояние и живота си за България. След тях поставя духовните ни водачи от втория период, които според него са „строителите на съвременна България” (38). Съвременния период – от войните до края на 30-те години, определя като „печален и не вдъхващ нищо радостно” (38). Без всякаква боязън читалищният деец споделя разочарованието си от кариеризма на значителна част от интелигенцията, от девалвацията на нравствените ценности,

от политическите нрави у нас.

Негодувайки срещу моралните и социалните пороци, характерни за обществената система, стремейки се към един демократичен ред, той възлага надеждите си на младежта, от която според него ще се формира новата интелигенция, необходима на България.

Какви качества според Хлебаров трябва да притежават народните водачи? Над всичко той поставя компетентността, владенето на материята в областта, в която работят: „Който ще работи в кооперативното дело, трябва да знае що е кооперативно дело. Който ще работи в друг бранш, също така трябва да познава този бранш. Компетентността е характерна черта на един истински водач” (38). Разглеждайки подробно останалите качества, необходими за истинските водачи, той изисква от тях: интелигентност, висока култура, преданост към делото, на което служат, силен характер, честност, патриотизъм. Определяйки патриотизма като същностно качество на народните водачи, той твърди, че „Патриотизмът е доброволна служба към народа: даване нашите сили, способности и средства за създаване на повече щастие за народа” (38).

В какво Хлебаров вижда проявите на творческия патриотизъм? Той проповядва, че всеки, който с пример и слово намалява невежеството и работи за просветата на народа, върши патриотично дело. И тези, които увеличават плодородието на земята, и тези, които работят за намаляване на смъртността сред децата, са патриоти. Патриоти са не само истинските учители, но и професорът, който пише своите трудове, и писателят, и музикантът, които създават художествени произведения, и майките, които раждат и възпитават достойни граждани.

Спирам се по-обстойно на този реферат-проповед не само защото в него се проявява моралната позиция на оратора, вътрешно обвързан с нравствено-ценностната система на народа, която е опора на неговата културна философия, но и поради това, че той в голяма степен изразява същността на значителна част от рефератите, изнасяни от Ячо Хлебаров в системата на народните университети и четения и на I, IX, X, XI, XIII, XIV, XV и XVII конгрес на ВЧС. Въпреки че либерално-народническите му възгледи за ролята на читалищата в изграждането на един по-съвършен обществен строй съдържат известна доза утопичност, с оглед на тогавашните условия, не може да не се признае тяхната прогресивност, демократичност и истинско родолюбие.

Ако търсим ползотворна обществено-културна инициатива, свързана както с просветата, така и с културата на нацията от началото до средата на 40-те години на века, то според мен системата от народни университети и четения, изградена от ВЧС, е сред най-значителните в тази насока. Поел грижата за системното им организиране в страната и за подбора на теми и лектори, ВЧС има в лицето на Ячо Хлебаров един от техните привърже-

ници, които полагат значителни усилия за превръщането им в част от националния културен процес. Подпомогнал ги не само в организационното им укрепване, но и с личното си участие в тях, той допринася както за стабилизирането им, така и за успешния им развой, по пътя на който у слушателите се формират културни идеали и стремежи, които водят към нова културна извисеност на участниците в тях.

Хлебаров отделя време и внимание за курсовете за библиотекари, чието начало е поставено едва през 1923 г., когато председател на съюза е Стоян Аргиров. Курсовете се осъществяват с финансовата подкрепа на МНП и личното съдействие на министър Стоян Омарчевски, който разбира необходимостта от тяхното провеждане и въпреки изключително трудното за нацията ни време, намира средства и за тях. Техен директор от 1923 до 1927 г. е Стоян Аргиров, а от 1928 до 1938 г. – Ячо Хлебаров. Той съставя програмите и лекторския състав, открива и ръководи курсовете, раздава дипломите на завършилите. Сам чете курсове от лекции по „Организация на читалищата“, „Читалищно законодателство. Деловодство и сметководство на читалищата“. Освен курсовете на Върховния читалищен съюз той подпомага и организирането на курсове от областните и околийските читалищни съюзи, като също участва в тях като лектор. През 1930 г. в София чете лекции върху „Читалищно дело. Извънучилищно образование. Читалищни библиотеки“, а през 1932 г. чете лекции пред библиотечарски курсове в Ловеч и Плевен по въпросите на организацията, задачите и постиженията на нашите читалища.

До края на 30-те години на ХХ в. в курсовете на ВЧС, които са единствената форма за подготовка на библиотекари у нас, се подготвят около 550 човека, а техните „стълбове“ са Аргиров и Хлебаров.

Ячо Хлебаров проявява качеството си на редактор, журналист и организатор и при списването на сп. „Читалище“, което превръща в трибуна на читалищните дейци, библиотекари и книжовници.

Започнало да излиза по решение на Читалищния съюз от 1911 г. като негов орган, сп. „Читалище“ си поставя задача да продължи традициите, утвърдени от неговите създатели през 1870 г. и да следва програмите на сп. „Книгопис“ и „Книжовник“. С него се полагат основите на професионалния читалищен печат, който е една от главните форми за раздвижване на читалищната дейност в страната. Появата му е показател и за стремежа на читалищните и библиотечните дейци към изграждане на своя организация.

Задачите на „Читалище“ са формулирани в „Програмна дума“, написана от Хлебаров, избран от конгреса за негов редактор: „Да съдейства за обединението на всички читалища и културно-просветни дружества в страната в един общ съюз“, съгласно целите му, изяснени от Учредителния конгрес, както и да подпомага усъвършенстването и напредъка на

библиотечното и читалищното дело. Като приоритети се посочват стремежът за въвеждане на единство в „методите на библиотечната уредба” и организацията на читалищните библиотеки, работата за създаване на библиотечно и читалищно законодателство, подобно на европейското. Споделя се, че списанието ще се стреми да бъде „пълен периодичен справочник за всички нови появи в науката, литературата, библиографията и библиотечното дело у нас”. Да се публикуват статии за библиотечното дело в чужбина и такива по методика на „библиотеководенето”. Списанието ще предлага и специална библиография по философия, литература и изкуство, като се посочват освен „съчинения в европейската литература” и такива, „щó са преведени на български език” (42).

Естествена база за изпълнението на тези задачи е професионалният периодичен печат, какъвто у нас по това време няма. Макар с известни прекъсвания по време на войните, от началото до средата на 40-те години на XX в. то е единственото списание, профилирано за публикации с читалищен и библиотечен характер.

Читалище „прохожда” трудно и въпреки че пътят му е неравен, то има дълготраен живот и своя физиономия. Очертало се като списание с демократичен характер, то се стреми да се дистанцира от държавната политика, но не винаги успява.

Замислено като месечно издание, с 10 книжки годишно с по 2 коли, до средата на 40-те години на XX в. то остава двумесечно издание с 5 книжки годишно, въпреки че ВЧС системно обсъжда неговата периодичност. Кои са причините за това? „Читалище” е едно „трудно издание”, както сам го определя редакторът му. Осъществявано с мизерната субсидия на ВЧС, за списанието никога не достигат пари. Особено е затруднен ВЧС след войните, когато цената на кола лоша хартия от 50 лв. се покачва на 1200 лв. Поскъпват многократно и печатарските услуги. Липсват и средства за щат на списанието. Редакционната му колегия се е състояла от Ячо Хлебаров, който не само че не получава хонорар, но борейки се за оцеляването му – 12 години го издържа със собствени средства, убеден в необходимостта от неговото съществуване. За него това не е поза или демонстрация на материални възможности, а необходимост и вътрешно духовно повеление.

Редакторът на списанието се грижи не само за материалите и сътрудниците на списанието, но и за набавянето на хартията, за коригирането и отпечатването, за разпращането на книжките и пабирането на абонати. Списанието не плаща хонорари, а кръгът от автори, можещи да пишат по проблематиката му, не е широк. Често на Хлебаров му се налага да пише не само уводните статии, но и по 2–3 статии за един и същи брой. За да не личи това, прибегва до псевдоними, подписва ги с инициали, а някои статии остават и без автор. Неговото име и това на сп. „Читалище” от онези години са почти синоними. Затова, когато пи-

ша за „Читалище“, пред мен изниква личността на неговия редактор. И когато днес припомням делото на Хлеббаров, свързвам с него и списанието, в което той се осъществява не само като автор, редактор, рецензент и организатор, но и като читалищен деец и библиотекар.

Тези тежки условия, при които се списва изданието, продължават дълго, въпреки че конгресите редовно обсъждат трудностите и проблемите му. Изказвайки се по тях пред X конгрес на ВЧС (1928), Ганчо Пеев изразява становището си така: „Според мене нямаме съюзно издание, а имаме едно списание, което всъщност не е издание на съюза, а като че ли остава лично издание на г. Ячо Хлеббаров. Издаването на списанието с личните средства на г. Хлеббаров... е едно ненормално положение, с което Съюзът ще трябва да се справи и ще трябва да напрегнем своите финансови сили, за да се издължим спрямо него” (43).

В края на 1929 г., когато всеобщата икономическа криза, непозната дотогава по своите размери, силно се усеща и у нас, проф. М. Арнаудов отбелязва, че „Читалище” „едва смогва да се справи с паричните затруднения и не е умряло досега благодарение само на упоритата воля на редактора, който дава в жертва и сили, и време, и вместо възнаграждение – парични жертви” (44).

Тематичният обхват на списанието е извънредно широк, но водещи са въпросите на читалищното и библиотечното дело, тяхната история, теория и практика.

С голяма документална стойност са десетките статии, посветени на организационни въпроси на Читалищния съюз, в които се изясняват неговите демократични цели, задачи и структура. Водещо място се отрежда и на публикации, свързани с исторически и съвременни въпроси на читалищата, с техните цели, задачи и роля, а със собствените си статии в това проблемно поле Хлеббаров се изгражда като теоретик и историк на читалищното дело. Постоянни теми в списанието са законодателството, бюджетът и отчетността на читалищата.

Добрата уредба на читалищните библиотеки, към която са насочени практическите усилия на библиотекарите в страната, заема определено място в изданието. С публикациите си в това тематично гнездо „Читалище” има принос за научното преосмисляне на натрупания практически и теоретичен опит в библиотеките.

Поради особената си важност сред централните теми са и тези за библиотечната професия, библиотечното образование и квалификацията на библиотекаря, от който се изискват системни научни и приложни знания.

* Отбелязано е, че вложените от Хлеббаров суми за хартия и печат на изданието са 59 479 лв.

Списанието полага грижи за приобщаването към читалищата и книгата както децата, така и българската жена, която поради своята трудна социална участ в миналото нерядко е изоставала в грамотността и книжовната си заинтересованост. То проявява подчертано внимание и към селяните – най-значителната категория в страната, стремейки се да повиши тяхната обща, стопанска и книжовна култура.

Ролята на учителя за укрепване на културно-просветната традиция сред народа, както и средствата за осъществяването ѝ – книгата, театърът, народните университети и лекторите в тях, също и кишото, са друга постоянна тематична зона на списанието.

На страниците му се отбелязват годишнини и културни събития у нас и в чужбина, които имат отношение към книгата, просветата и културата.

И днес, когато преглеждам годишните на „Читалище“, редактирани от Хлебаров (1911–1912 и 1926–1939), установявам, че те носят отпечатъка на личното му присъствие и на неговата ерудиция и компетентност, чрез която се формират и се утвърждават профила на списанието и доброто научно равнище на поместените материали.

Благодарение на усилията на Хлебаров и подкрепата на сътрудниците, „Читалище“ се утвърждава не само като трибуна на съюзната и професионалната мисъл, но и изпълнява своето главно предназначение на читалищна трибуна, за което имат дял упоритостта и настойчивостта на неговия редактор, продиктувани от прозорливостта и ползата от издание с такъв характер.

Всичко казано дотук ме кара да мисля с убеденост, че Ячо Хлебаров е заслужил радетел на читалищното дело, на българската култура и достоен следовник и продължител на заветите на проф. Ив. Д. Шишманов.

Тези думи биха били добър финал на студията, която има за цел да припомни стореното от Ячо Хлебаров за развитието на българските читалища в годините от 1911 до 1939, ако съдбата му не бе белязана от трагедия, която заслужава да бъде припомнена.

На 19.X.1944 г. със заповед № 145 на министъра на вътрешните работи Антон Югов е освободен бившият УС на ВЧС. Със същата заповед Ячо Хлебаров е назначен за член на Временния управителен съвет на ВЧС. Дотук нищо странно. Новата власт желае ръководството на читалищата да се поеме от нови хора, представители на БКП.

На 24–26 юни 1945 г. в София се провежда XXI конгрес на читалищата, определен от организаторите му като първия „свободен“ конгрес. Основният доклад е изнесен от Никола Кондарев, който сам по-късно се определя като един от активните участници в преустройството на народните читалища след 9.IX.1944 г. На трибуната на конгреса се появяват нови личности като Борис Пашев, Марин Въжаров, Никола Тараш-

манов, Никола Кондарев и други техни съидейници, които ожесточено дават обидни оценки на предходниците си.

От конгресната трибуна Никола Кондарев обявява за „врагове на народните читалища, просветата и културата” всички бивши членове на УС на ВЧС с изключение на Ячо Хлебаров, който присъства на конгреса. Сред пощадените са и двамата починали председатели на съюза проф. Ив. Д. Шишманов и проф. Стоян Аргиров, макар че много пъти съм се питала каква щеше да бъде съдбата на проф. Иван Шишманов, ако той бе доживял 9.IX.1944 г. Дали и него нямаше да го споleti трагичната участ на неговия единствен и изключителен син – писателят, композиторът, полиглотът, блестящият дипломат, от чието европейско поведение и интелект са били респектирани всички чуждестранни дипломати. Затова, че е бил външен министър в последното правителство до 9.IX.1944 г. (окт. 1943 – май 1944), той е осъден на смърт и е разстрелян (1.02.1945 г.) „за провеждане на пронемска политика”...

През изминалите 65 години неговото лично, интелектуално и творческо присъствие в българското духовно, културно и политическо пространство бе напълно заличено, а законите на забравата свършиха своето дело.

От трибуната на XXI конгрес на читалищата са заклеямени Найчо Анков, Тома Попвърбанов, Андрей Цветков, Никола Монеv, Никола Стоев, Цветан Минков, д-р Иван Вазов, Стилиян Чилингиров, Никола Балабанов и др. Грубо са порицани Стефан Попвасилев, проф. Михаил Арнаудов, проф. Георги Константинов, проф. Иван Дуйчев, проф. Кръстьо Миятев и Тодор Боров – колоси в българската наука и култура, много от които са осъдени на лишаване от свобода и попадат в затвора, но са спасени благодарение на съдбовни случайности.

Опитвам се да си представя оскърблението, преживели тези личности, които, вместо да чуят едно **Благодарим Ви**, са заклеямени като врагове на културата – „награда” за десетилетията, които са й отдали.

И още в брой № 1 на седмичника „Ведрина” (1944–1950), орган на новия Съюз на народните читалища, редакторът му Марин Въжаров публикува списък с имената на обявените „врагове” (1). В брой № 3 бърза да отпечата имената на 29-те изключени членове на Съюза на писателите заради „подчертана фашистка дейност”, сред които са Димитър Талев, Фани Попова-Мутафова, проф. Георги Константинов, проф. Михаил Арнаудов, Владимир Василев, Йордан Бадев и др. (1). Само тези две публикации са достатъчни, за да бъде усетен духът на отрицанието – водещо начало в статиите на главния редактор на в. „Ведрина”.

* Вж книгата на Елена Михайловска. Създадени сме и за размишление... : Димитър И. Шишманов : Биография. – София : Изток-Запад, 2010. – 216 с.

След 9.IX.1944 г. диктатът по сталинско-ждановския модел смазва всяко свободомислие и се прокарва демаркационна линия „който не е с нас, е против нас”. Започва охулването на „чуждите и нездрави елементи” и се разгръщат атаки срещу хора, които довчера са били съмишленици като демократи и антифашисти, но сега са вече неудобни, тъй като не приемат новата идеология за единствена политическа, обществена и културна платформа. Много културни факти, събития и ценности са изтълкувани и преиначени превратно. „Да изчистим авгиевите обори на старата култура” е девизът на 40-те и 50-те години на XX век, а Ячо Хлебаров принадлежи към старата култура. Вероятно затова името му и направеното от него за развитието на читалищното дело е почти заличено в двутомната „История на народните читалища” (1972–1979).

След 9.IX.1944 г. Ячо Хлебаров се посвещава изцяло на адвокатска работа, в която отстоява както демократичните си възгледи, така и твърдата си гражданска позиция. Убеден е, че демокрацията трябва да дава свобода на всички идеи, в правотата на които можеш да убедиш своя противник чрез толерантна дискусия. Без да е комунист, до 9.IX.1944 г. той води защитата на дела̀та пред Военния съд в Плевен, Лом, Видин, Враца, Ловеч и Велико Търново на 342 арестувани ремсисти, комунисти и партизани, осъдени по ЗЗД, и ги спасява до един от смърт, отстоявайки правото на личността на гражданска и политическа свобода. Отличавайки се с политическа толерантност, проявява симпатии и към хора с различни идейни убеждения, оставяйки пространство и за инакомислещите. Според него няма нищо по-неморално от политическите убийства и затова се бори с идейните си противници не с насилие и произвол, а отново с идеи. Позовавайки се на Хартата за правата на човека, чието съдържание стана известно у нас едва преди 20 години, той защитава правото на арестуваните да имат собствени убеждения, които са неподсъдни. Неговият авторитет на ерудиран адвокат е гаранция за спечелване на поетите дела, а тези на бедните винаги е водил безплатно.

Честността си и своята непримирима гражданска позиция Хлебаров проявява и след 9.IX.1944 г., защитавайки делата на някои заможни личности в Плевен, чието имущество е неправомерно отнето от държавата по Закона за конфискуване на придобитите чрез спекула и по нечестен път имоти, пледирайки за неприкосновеността на частната собственост на гражданите. През 1946 г. се включва и в подписката против смъртната присъда на Кръстьо Пастухов, убит през 1949 г. в Сливенския затвор.

Заради тези свои прояви е репресиран, и без съд и присъда е въдворен за 6 месеца в ТВО край язовир Росица. По ирония на съдбата, през октомври 1946 г., когато Ячо Хлебаров е в лагера, вероятно не знаейки в какъв „парк” е „приютен” адресатът му, генерал Иван Винаров се обръща към него с писмо, в което, определяйки го като „един от най-

интелигентните граждани на нашия град” (4), го моли да окаже морална и материална помощ за изграждането на Кайлъка като съвременен парк...

След освобождаването му от лагера, в края на 1947 г. са му отнети адвокатските права и е заличен от списъка на адвокатите. В жалба, писана от него по този повод, търсейки опора у Ботев и припомняйки, че в нашата история „всяко добро със зло се плаща”, казва: „Моята нравствена фигура, моята изискана и добре издържана адвокатска работа, моето превъзходство винаги ще смущават дребните съвести и безличия, които намират днес още условия за живог” (27). Сред лицата, които го репресират, са и някои от тези, които той е спасил от смърт. Обвинителната позиция, проявена в жалбата, не му се прощава. Следва двегодишно въдворяване на остров Персин край Белене (юли 1949 – юли 1951), където по това време се намират стотици свещеници, адвокати, учители, генерали, предвоенни министри, депутати, индустриалци, банкери, общественици. В „компанията” на Хлебаров са д-р Атанас Москов, д-р Петър Дертлиев, Асен Христофоров, Стойчо Мушанов, както и много български интелектуалци.

През юли 1951 г., когато става ясно, че Ячо Хлебаров е тежко болен и краят му е близък, като израз на уважение към неговата личност той е натоварен на една каруца, която го откарва до Плевен, за да умре в дома си.

На 24.XII. (Бъдни вечер) 1951 г. Ячо Хлебаров умира сломен и огорчен от случващото се у нас, а над името и делата му бе наложено „табу”, поради което десетилетия наред проявите му са подминавани от историческата наука с мълчание.

Издигнал се над материалното, приел културата като начин на живот и служене на България, той си отива от този свят оскърбен, но с достойнството на чист пред себе си и пред българската култура интелектуалец, който не направи компромис нито със своите разбирания за нейното предназначение, нито с чистотата на духовните идеали на възрожденците.

Затова ми стана приятно, когато съвсем скоро прочетох публикация на известна журналистка в града му: „Ячо Хлебаров – визитната картичка на плевенската култура за цял век” (26), а решението на УС на неговото читалище „Съгласие 1869” да постави паметна плоча с името му на своята сграда е един закъснял, но достоен жест на признателност към личността на големия читалищен деец, роден в Плевен, но посветил се в служба на България.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. *Ведрина*, № 1, 2 окт. 1944, с. 8; № 3, 1 дек. 1944, с. 4.
2. *Горански*, П. Когато светлините не гаснат. – София, 1984, с. 205.
3. *Гълъбов*, К. Спомени весели и невесели за български писатели. – София, 1957, с. 210 и сл.

4. ДА – Плевен, ЧП 163, а. е. 1.

5. **Данов, Ив.** Извънредна читалищна конференция. // *Читалище*, 1927, № 9–10, с. 243.

6. **Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура (1911–1936)**: Юбилеен сборник. – София, 1937, с. 265.

7. **Домусчиев, Г. П.** Сенки от стария Плевен. – София, 1988, с. 23.

8. **Дринов, М.** Писмо до българските читалища. // *Д р и н о в*, М. Съчинения: Т. 2. – София, 1911, с. 127.

9. **Из живота и дейността на читалищата.** // *Читалище*, 1935, № 9–10, с. 302.

10. **Класанов, В.** Кратка история на библиотеките. – София, 1937, с. 59.

11. **Международен библиографски институт в Брюксел.** // *Книжовник*, 1910, № 1, с. 9–10.

12. **Младенова, М.** Комплектуването и организацията на библиотечните фондове в публикациите на Хлебаров. // *М л а д е н о в а*, М. Ячо Хлебаров като културен деец, организатор на читалищното дело и библиотековед. – София, 1994, с. 188–203.

13. **Отчет на УС на ВЧС в България за 1935 и 1936 г.** – София, 1937, с. 21.

14. **Пунктова читалищна конференция в с. Гулянци, Никополско.** // *Читалище*, 1933, № 3–4, с. 119.

15. **Рафаелов, А.** Публичната градска библиотека в град Плевен. // *Читалище*, 1911, № 4–5, с. 10.

16. *Светлоструй* (Щръклево), № 10, 10 юни, 1934, с. 8.

17. **Хлебаров, Я.** Библиотеката на читалище „Съгласие” в Плевен. // *Д в а д е с е т и п е т г о д и н и в с л у ж б а н а р о д н а т а п р о с в е т а и к у л т у р а (1911–1936)*. – София, 1937, с. 155.

18. **Хлебаров, Я.** Български книгопис за 100 години (1806–1905). *Книжовник*, 1910, № 2–3, с. 39–44.

19. **Хлебаров, Я.** Върховният читалищен съюз на читалищата в България. // *Читалище*, 1926, № 1, с. 6.

20. **Хлебаров, Я.** Закон за народните читалища. // *Читалище*, 1927, № 4–5, с. 93.

21. **Хлебаров, Я.** На работа за културата. // *Читалище*, 1928, № 1–2, с. 7.

22. **Хлебаров, Я.** Нашето народно читалище. // *Д в а д е с е т и п е т г о д и н и в с л у ж б а н а р о д н а т а п р о с в е т а и к у л т у р а (1811–1936)*. – София, 1937, с. 28.

23. **Хлебаров, Я.** Читалищната кооперация. // *Читалище*, 1928, № 9–10, с. 233–236; Хлебаров, Я. Нашето читалищно дело. Създаване на Читалищната кооперация. // *Читалище*, 1929, № 5–6, с. 158.

24. **Хлебаров, Я.** Читалищните конгреси. // *Читалище*, 1939, № 5–6, с. 131.

25. **Цветанов, Ц.** Обща библиография : Исторически преглед и днешно състояние. – 2. прераб. изд. – София, 1957, с. 103.
26. **Христова, Цв.** Ячо Хлебаров – визитната картичка на плевенската култура за цял век. // *Посредник* (Плевен), 3 септ. 2010 / <http://www.posredniknews.com>
27. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 47.
28. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 56.
29. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 134, л. 146.
30. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 134, л. 144.
31. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 146; ф. 1168, оп. 1, а. е. 3, л. 75.
32. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 98.
33. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 40.
34. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 40, л. 2.
35. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 49.
36. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 116.
37. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 150, л. 36–37.
38. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 141, л. 5–25.
39. **ЦИА**, ф. 1324, оп. 1, а. е. 3, л. 9.
40. *Читалище*, 1931, № 1–2, с. 4.
41. *Читалище*, 1934, № 7–8, с. 248.
42. *Читалище*, 1911, № 1, с. 1–2.
43. *Читалище*, 1928, № 9–10, с. 259.
44. *Читалище*, 1929, № 9–10, с. 227.
45. **Читалище „Неофит Рилски“**, с. Марашки Тръстеник, Плевенско. // *Читалище*, 1933, № 3–4, с. 118.
46. **Читалищен ден** в с. Пордим, Плевенско. // *Читалище*, 1928, № 1–2, с. 43.
47. **Шишманов, Ив.** Читалищният съюз. // *Читалище*, 1911, № 1, с. 4.

Мария Младенова